

DE LEIDSE SPINOZA

Wim Klever

Nu Amsterdam een standbeeld heeft opgericht voor Spinoza en Den Haag met zijn Vredespaleis ongepaste reclame maakt met Spinoza als ‘filosoof van de vrede’,¹ wordt het tijd om aandacht te vragen voor de nog nimmer voldoende belichte relatie van Spinoza met Leiden. De reden is niet dat De Voorburgse of Haagse Spinoza via Leiden naar Amsterdam moest reizen als hij daar weer eens zijn vrienden ging bezoeken, maar juist omgekeerd dat de Amsterdamse ex-Jood, toen de heethoofden van de synagoge, al of niet met steun van de stedelijke overheid, hem het leven in de handelsmetropool nogal lastig maakten, hij midden 1661 een toevlucht zocht in Rijnsburg, nabij het centrum van wetenschapsbeoefening, de academie van Leiden. Daar was alle reden voor. Zijn beste vrienden, zoals Lodewijk Meyer en Johannes Bouwmeester, hadden er geneeskunde gestudeerd en waren er met de nieuwste filosofie, het Cartesianisme, in contact gekomen. Op grond van wat hij over de Leidse professor Heereboord schrijft aan het slot van zijn *Cogitata Metaphysica* (1663) alsook op basis van een getuigenis voor de Spaanse Inquisitie van iemand die rond 1658 met hem in Amsterdam contact had gehad, is het meer dan waarschijnlijk dat hij ook zelf korte tijd in Leiden had doorgebracht.²

Op zijn Hollandse studiereis in 1661 geeft de Deense anatoom Olaus Borch ons belangrijke informatie over Spinoza. Nog voordat Spinoza naar Rijnsburg is verhuisd, hoort hij in de maand Mei in Leiden met ophef spreken “over enkele Amsterdamse atheïsten, meestal Cartesianen, waaronder ook een onbeschaamde Joodse atheïst”. Spinoza was dus reeds bekend in de Leidse regio voordat hij, waarschijnlijk in Juli, naar Rijnsburg verhuisde. Op 10 September maakt Borch, die dan nog steeds in Leiden is en ook in de omgeving rondtoert, een tweede aantekening in zijn dagboek, die luidt:

Hier in het naburige Rijnsburg woont een ex-Joodse christen, of liever atheïst die het Oude en Nieuwe Testament aan zijn laars lapt en van hetzelfde gewicht acht als de Koran of de fabels van Aesopus. Die man is overigens zeer integer en is geen crimineel; hij houdt zich bezig met de vervaardiging en lenzen en microscopen.

In dezelfde maand noteert hij nog iets veel belangrijkers uit de mond van een zekere ‘Menelaos’ (natuurlijk een schuilnaam!) die hem rondleidt:

Spinoza, eerst Joods gelovige, nu een Christen en bijna zelfs een atheïst leeft hier in Rijnsburg. Hij excelleert in de Cartesiaanse filosofie, ja overtreft Descartes zelfs in veel opzichten met heldere en bewijsbare concepten. De allerbeste Cartesiaan is

¹ ‘Ongepast’ want Spinoza beschrijft de werkelijkheid en constateert dat strijd, botsing, oorlog daarin de regelmaat en periodes van vrede de uitzondering zijn. Hij is geen filosoof die zich illusies maakt. “L’horizon de Spinoza, c’est la guerre” (Alexandre Matheron). Het recht van de sterkste is niet afgeschaft en kan niet worden afgeschaft door een sociaal-politiek contract. Ik teken verzet aan tegen het vredesbeeld waarin Wiep Van Bunge Spinoza transformeert in zijn gesubsidieerde boekjes over de Haagse Spinoza.

² Broeder Thomas verklaart dat “Spinoza studeerde in Leiden en een goed filosoof was”. Zie ook S. Nadler, die schrijft: “he was either staying in or making periodic visits to Leiden to study at the university there”. *Spinoza. A Life* (CUP 1999) p. 163.

echter de Amsterdammer Hudde die een traktaat over de extremen heeft uitgegeven als aanhangsel bij de recente uitgave van Descartes' geometrische werken.³

De buitenlandse geleerden die Leiden bezoeken worden dus op de hoogte gesteld van Spinoza's wetenschappelijke bezigheden. Die zijn niet alleen op zich significant; merkwaardig is zeker ook dat Leiden, waar onderwijs in het Cartesianisme sinds de nodige rellen en een verbod van de Staten van Holland van 1656 taboe is, er toch niet voor terugschrikt om er met enige trots op te wijzen. De Leidse alumnus Johannes Hudde, wiens werk door professor Frans van Schooten wordt gepubliceerd, werkt trouwens intensief samen met de 'onbeschaamde' Spinoza, zoals door bovenstaand fragment wordt gesuggereerd en uit hun latere correspondentie kan worden geconcludeerd.⁴

Maar er is veel meer te melden. Leiden ontving ook een andere buitenlandse anatoom, of liever fysioloog, enkele jaren (1660-1663) in haar midden voor samenwerking met haar medische staf. Dat was de Deen Niels Stensen (= Nicolaas Steno), die er o.a. zijn ontdekking van de 'ductus stenonianus' demonstreerde. Deze geleerde onderzoeker bekeerde zich in 1667 in Italië tot het Rooms Katholicisme en uitte zich na de verschijning van Spinoza's *Tractatus theologico-politicus* (1670) in een openbare (in 1675 gedrukte) brief kritisch over het werk van zijn voormalige vriend.⁵ In een brief aan de beroemde Italiaanse anatoom Marcello Marpighi schreef hij in hetzelfde jaar als hij de brief naar Spinoza stuurde: "ik heb in Holland enkele vrienden (*certi amici*) die geheel bezeten zijn van de Cartesiaanse filosofie, zozeer zelfs dat zij die filosofie willen laten oordelen over de kennis die wij door de genade bezitten". Uit hun verheffing van het Cartesianisme tot opperrechter over de theologie blijkt dat het niet over Descartes' Cartesianisme gaat, maar over de vernieuwde en verbeterde vorm ervan, die door Borch als 'atheïstisch' werd gekwalificeerd. Deze bekentenis wordt nog eens stevig herhaald in zijn latere verdediging van de eigen bekering, *Defensio et plenior elucidatio Epistolae de propria conversione* (Hannover 1680), waarin dat geradicaliseerde Cartesianisme nader wordt toegelicht:

Dit is evident bij Spinoza en zijn volgelingen, die door hun zogenaamde vervolmaking, zoals zij zeggen, van de Cartesiaanse filosofie, maar in werkelijkheid door haar destructie onvoorwaardelijke materialisten zijn geworden.... Omdat zij niet met Descartes hun onwetendheid hebben willen bekennen omtrent de manier waarop ziel en lichaam, of denking en uitgebreidheid, verenigd worden, hebben zij, zich stortend in een fatale afgrond, beweerd dat die verschillende attributen zijn, maar van dezelfde substantie... God zien zij als het aggregaat van alle materiële dingen...

³ De getuigenissen van Olaus Borch zijn voor het Spinoza-onderzoek voor het eerst opgespoord, ontsloten en becommentarieerd door Wim Klever in "Spinoza and Van den Enden in Borch's diary in 1661 and 1662", in *Studia Spinozana* 5 (1989) 311-325. Sindsdien vormen zij een belangrijke bron voor zijn biografie.

⁴ Ik moge hier verwijzen naar mijn "Een curieuze kwestie. Hudde in discussie met Spinoza, Van Limborch, Locke en De Volder", te verschijnen in *De Zeventiende Eeuw* en naar het hoofdstuk "Johannes Hudde en de reductionistische wetenschapspraktijk" in mijn *Mannen rond Spinoza. Presentatie van een emanciperende generatie* (Hilversum 1997) 53-60.

⁵ *Ad novae philosophiae reformatorem de vera philosophia epistola*, afgedrukt in *Chronicon Spinozanum* (1921) 31-43.

Aan de mens ontnemen zij de keuzevrijheid ...Ik heb in Holland meerdere van deze allesbehalve christelijke Spinozisten vertrouwelijk (*familiariter*) gekend.⁶

Men kan er rustig van uitgaan dat er in Spinoza's Leidse tijd intensieve contacten zijn geweest tussen hem en Niels Stensen. Zij waren ook beiden meer en meer gecharmeerd van de voordelen van de geometrische methode van uiteenzetting en demonstratie. Spinoza onderstreepte dit in zijn eerste brief aan Oldenburg: "om dit helder en kort te kunnen demonstreren, heb ik niets beters kunnen bedenken dan de zaak op geometrische wijze bewezen aan uw scherpzinnig oordeel te onderwerpen".⁷ Stensen vatte de resultaten van zijn toenmalig anatomisch onderzoek samen in een iets latere publicatie met de titel *De elementorum myologiae specimen, seu musculi descriptio geometrica* (Florence 1667).

Die Oldenburg had midden 1661, op doorreis van Duitsland naar Londen, zelf op aanraden van Amsterdamse vrienden een bezoek gebracht aan de gerenommeerde opticiën in Rijnsburg en met hem over diens nieuwe filosofie gesproken, die hem de oren had doen tuiten. Dat blijkt uit zijn reactie (Brief 1) waarin hij om opheldering vroeg. Hij functioneerde vervolgens als bemiddelaar tussen het laboratorium van Boyle en dat van Spinoza in het schuurtje bij het Spinozahuis. De discussie ging puur en alleen over wat wij natuurwetenschappelijke kwesties kunnen noemen, voornamelijk over en naar aanleiding van Boyle's traktaten *De Nitro*, *De Fluiditate* en *De Firmitate* die Spinoza werden toegezonden met het verzoek om kritisch commentaar. En dat kreeg Boyle ook, niet zo weinig trouwens (Brief 6). Spinoza beriep zich daarbij op eigen experimenten met salpeter. Ook vertelt hij over een constructie om na te gaan of er verschil is tussen horizontale en verticale luchtdruk. Door de briefwisseling met Oldenburg / Boyle groeide Spinoza's internationale faam. Ook John Locke, een intimus van Boyle, profiteerde van de samenwerking.⁸

De Spinoza, die uit deze contacten en vroege briefwisseling oprijst, is er een die intensief met natuurwetenschap bezig is, theoretisch zowel als experimenteel. Hij geeft zelfs onderwijs in natuurkunde aan een 'socius' met de naam Casarius, een Leidse student die bij dezelfde Rijnsburgse chirurg op kamers woonde, misschien wel juist om dicht bij die befaamde Spinoza te leven en bij hem zijn licht op te steken. Het onderwijs dat Spinoza gaf was uitleg van de Cartesiaanse natuurkunde op basis van het tweede deel van diens *Principia Philosophiae*. De Amsterdamse vriend Simon de Vries was jaloers op Casarius' geprivilegieerde positie, maar Spinoza antwoordde dat daar geen reden toe was. Casarius was hardleers en nog niet rijp genoeg was om ontvankelijk te zijn voor zijn eigen filosofie, die hij de Amsterdamse vrienden had meegedeeld.⁹ Toch lieten die het er niet bij zitten en oefenden druk uit op Spinoza om ook hun zijn lessen beschikbaar te stellen. Het gevolg was dat hij in enkele weken tijds een tekst gereed maakte voor verzending naar Amsterdam en Lodewijk Meyer vroeg om die van een uitgebreid voorwoord te voorzien, de tekst zo nodig

⁶ Citaten werden genomen uit de veel uitgebreidere teksten in de oorspronkelijke taal, gepresenteerd en toegelicht door Wim Klever in "Steno's Statements on Spinoza and Spinozism", *Studia Spinozanai* 6 (1990)303-313.

⁷ Brief 2.

⁸ Zie daarover Wim Klever, *John Locke (1632-1704). Vermomde en miskende Spinozist. Rapport van een historisch onderzoek* (Vrijstad 2008) en "Locke's Disguised Spinozism" op http://www.benedictusdespinoza.nl/lit/Locke's_Disguised_Spinozism/pdf.

⁹ Zie brieven 8 en 9. De Amsterdamse vrienden beschikten namelijk over de *Korte Verhandeling*, waarin Spinoza wel het achterste van zijn tong liet zien.

aan te passen en het drukproces te begeleiden.¹⁰ Het resultaat was *Renati des Cartes Principia Philosophiae more geometrico demonstrata per Benedictum de Spinoza Amstelodamensem* (Amsterdam 1663). Een kennelijk reeds eerder geschreven tekst van Spinoza, nl. *Cogitata Metaphysica* werd daar als appendix aan toegevoegd.¹¹ Het conglomeraat PPC/CM zette Spinoza op de wereldkaart. Op het eerste gezicht presenteerde hij zich als Cartesiaan, maar wie de mededelingen van Meyer in het voorwoord tot zich naam en zorgvuldig de vele kritische noten bij stellingen van Descartes bestudeerde kon het niet ontgaan dat hier een vernieuwer van de Cartesiaanse filosofie aan het werk was. Spinoza's eigen fysica was op tal van plaatsen omsluierd aanwezig. In Oxford werd het werk van A tot Z doorgespiet door John Locke, die zich vervolgens in een aantekening afvroeg of er nog meer van de schrijver en zijn inleider was verschenen. Volgens de *Chevraeana* (Amsterdam 1700) trok het geschrift de aandacht van de keurvorst van Heidelberg en was het de aanleiding om de schrijver uit te nodigen voor een professoraat aldaar.

Het is hier niet de bedoeling om de authentiek Spinozistische inhoud van PPC/CM daaruit te destilleren en te bespreken; dat heb ik herhaaldelijk in andere publicaties gedaan. Waar het nu om gaat is, dat wij het werk zien in zijn context van Spinoza's wetenschappelijke contacten, als een exponent ook van zijn bezigheden in die 'Leidse' periode. Wel mag hier terzijde worden opgemerkt, dat het een schande is, dat de PPC/CM eigenlijk niet bestaat in de hedendaagse Spinoza-cultus, waarin enkel aandacht is voor de TTP en de Ethica. Het deelt dit lot met de eerste 'artikelen' (het waren toch publicaties!) van Spinoza, zijn lange natuurkundige brieven naar Oldenburg / Boyle. Men zit er blijkbaar een beetje mee in de maag en omzeilt liever deze producten van zijn Leidse periode, die niet zo passen in het beeld dat men van Spinoza heeft. Maar dit is, nota bene, wel de eerste en 'fundamentele' Spinoza, de 'Spinoza vóór Spinoza' zou ik willen zeggen, de Spinoza ook die de Spinoza van de hoofdwerken blijft domineren. Dit is de natuurkundige Spinoza, die vervolgens ook de mens natuurkundig objectief beschouwt en op geometrische wijze beschrijft in de fysische *Ethica* of *Menskunde*. En deze natuurkundige of Leidse Spinoza is een andere dan de softe of verkreukelde – of erger nog de CDA-gewijs moraliserende – publieke Spinoza van vandaag, die niets minder dan een karikatuur van de echte is.

¹⁰ Zie daarover *Meyeri Praefatio* van de betreffende uitgave. – In het concept van zijn voorrede had Lodewijk Meyer een uiterst kritische opmerking gemaakt over een 'ventje' (*homuculum*), waarop Spinoza hem in brief 15 dringend verzocht die weg te laten om niet onnodig mensen te kwetsen. In 1993 ontdekte ik dat met 'homunculus' Florentius Schuyl moest zijn bedoeld, die in 1662 een Latijnse vertaling van Descartes' *Traité de l'homme* publiceerde en in een voorwoord in bedekte termen uithaalde naar Spinoza. Hij schrijft daarin dat "de voorstanders van een gedegen doctrine zich er reeds lang over hebben geërgerd dat de eenvoudige en aperte waarheid door obscure, ingewikkelde en doornige (*spinosis*) spitsvondigheden en door een averechts werkende inspanning wordt ingepakt en verduisterd". Dit was een regelrechte aanval door een Leidse alumnus op de nabij Leiden wonende en kennelijk reeds lang (!) invloedrijke radicale Cartesiaan Spinoza, een aanval die hem na zijn dood in 1669 dubbel betaald werd gezet door de met Spinoza sympathiserende Professor Heydanaus in diens *Oratio de luctuosa calamitate* (1669), waarin werd vermeld dat Schuyl zich met zoveel energie aan zijn onderwijstaak had gewijd, dat zijn 'lichaampje' (*corpusculum*) niet opgewassen was tegen een noodlottige ziekte. Dit woord zou wel eens een meerdere betekenissen kunnen hebben bevat: 1) hoe de studentenclub rond L. Meyer over hem dacht, 2) een depreciatie van zijn archaisch Cartesianisme, 3) een ondeugende zinspeling op zijn corpulentie, die blijkt uit een bewaard portret. Zie meer hierover in Klever, "Qui était l'Homunculus?" in No. 29 van *Bulletin de l'association des amis de Spins* (1993).

¹¹ Het is zeer goed mogelijk dat deze *Cogitata Metaphysica* ontstaan is tijdens Spinoza's vroegere studieverblijf in Leiden, waarover werd gesproken door broeder Thomas. De tekst leunt sterk tegen de *Meletemata* van Heereboord en behandelt de daarin gangbare metafysische kwesties op de tamelijk vrijmoedige wijze van een zelfstandige denker die er zijn eigen draai aan geeft. De tekst maakt een hybride indruk en is op het eerste oog een vermenging van novantiqua filosofie met hypernieuw en hervormd Cartesianisme. .

De aanleiding voor schrijver dezes om het bovenstaande allemaal nog eens op te rakelen en bijeen te zetten, was dat Jonathan Israel onlangs (2008) in de 16^e band van *Studia Spinozana* (pp 221-245) een interessant artikel heeft gepubliceerd over “Dr. Cornelis Bontekoe’s views on Spinoza”, dat weer iets toevoegt aan onze kennis van de ‘hervormer’ van het Cartesianisme, zoals hij werd genoemd door zijn voormalige vriend Stensen. Velen zullen niet in de gelegenheid zijn om kennis te nemen van deze vakpublicatie, die niet in alle bibliotheken ter inzage ligt. De website van Stan Verdult schept voor mij de mogelijkheid om iedereen daarvan op de hoogte te stellen.

Ook Israel kwalificeert de publicatie van PPC/CM terecht als “in some sense an act of deliberate philosophical subversion of Cartesianism”, waarbij hij verwijst naar enkele publikaties van mijn hand die ik boven al aangehaald heb.¹² De hoofdpersoon van zijn artikel is een Leidse doctor in de geneeskunde, Cornelis Bontekoe (c. 1644-1685).¹³ Deze Bontekoe kreeg het in zijn Haagse tijd, die min of meer samenviel met Spinoza’s Haagse tijd, flink aan de stok met een andere bewoner van het vredelievende Den Haag, namelijk Johan Friedrich Helvetius (Schweitzer), een reactionaire en godsdienstig bevlogen dokter of charlatan, die o.a. dacht onedele metalen in goud te kunnen veranderen. In dit verband heeft hij ook nog bezoek gehad van Spinoza, die daarvan wel het fijne wilde weten.¹⁴ Deze Helvetius nu beschuldigde Bontekoe van radicaal Cartesianisme, waarin geen plaats is voor gezag van een goddelijke openbaring boven dat van de rede, noch voor een goddelijke voorzienigheid of enigerlei beloning of bestraffing in een hiernamaals. De ‘*Bontekoedistische positie*’, schreef hij, is een vorm van het ‘*antichristendoms Cartesii*’. Of erger nog: Bontekoe behoort tot de ‘*Spinosistische Beverlandisten*’, die de ziel laten opgaan in het denken en het denken te nauw verbinden met het vergankelijke lichaam. De Cartesiaan Bontekoe had nu geen andere keus dan zich te verdedigen. In *Een brief aan Jan Fredrik Swetsertje, Gesworen Vyand van alle Reden en Verstand, Hoofdplasteraar van twee groote mannen Coccejus en Descartes* (1680) schrijft hij dat Spinoza’s filosofie fundamenteel verschilt van die van Descartes en dat Spinoza’s aanpassing daarvan grondig was weerlegd door Mansvelt en Blijenberg. Wat dan volgt is uitermate relevant voor ons onderwerp.

[De duivel] heeft [Spinoza] verwekt om ’t goede werk der Cartesianen te verhinderen, en als vuyl uyt te maken, gelijk dat den grote Luther in die tijd gevraagd sijnde, wat hem van dat Munsters-volkje dagt, seer wel begreep, zeggende de Duyvel verwekt dese, om de Reformatie by vele verdagt te maken. Op gelijke wyse arbeid den Duyvel noch, sich tegen alle waarheid aankantende, en ’t was daarom dat hij sijne Spinosa op ’t theater introduceerde, als een Cartesiaan, om daar door de Cartesianen te verraden, gelijk ons de uytkomst betoond heeft.¹⁵

¹² Het oorspronkelijke manuscript van zijn artikel, dat Israel mij ter inzage had gestuurd, droeg als titel “Spinoza as an Expounder, Critic, and ‘Reformer’ of Descartes”. Dit thema komt ruim aan bod en heb ik in het voorafgaande behandeld aan de hand van mijn vroegere publicaties, waarnaar Israel in ruime mate verwijst.

¹³ Zie het lemma over hem in *Nieuw Nederlands Biografisch Woordenboek*, deel VIII, 172-175 en de zeer uitgebreide beschouwingen die C. Louise Thijssen-Schoute aan hem wijdt in haar *Nederlands Cartesianisme* (Utrecht 1989).

¹⁴ Daarover schreef ik “The Helvetius affair, or Spinoza and the Philosopher’s Stone: a document on the background of Letter 40” (*Studia Spinozana*, vol. 3, 1987, 439-450), een artikel dat Israel blijkbaar niet kent.

¹⁵ Dit citaat is uit een tweede brief aan Swetzer: “*tot een korte apologie voor den grote Filosooph Renatus Descartes en sijne regtsinnige navolgers*” (1680).

Bontekoe had in Den Haag contacten met prominente ‘Spinozisten’, als bijvoorbeeld . Petrus van Balen, predikant aan het hof en wellicht ook de daar woonachtige advocaat Abraham Cuffeler, ‘de grootste vriend van Spinoza’.¹⁶ Ook in zijn Leidse studententijd moet hij veel over Spinoza hebben gehoord. Uit die periode stamt ook zijn nauwe vriendschap met een andere aanhanger van Spinoza, Heydenryck Overkamp.¹⁷ Via dat brede netwerk kon hij uitstekend geïnformeerd zijn over Spinoza’s Leidse periode, die een paar jaar vooraf ging aan zijn eigen Leidse tijd. Spinoza, zegt hij, was een man “die wat diep in de Mathematique en Hebreewse taal gestudeert had”.¹⁸ Aangezien het Cartesianisme berust op de wiskunde,

Soo was het Spinoza ligt daarvan een gedeelte te begrypen, gelijk hij als een geometer ondernam ten dienste van **JONGE DISCIPULEN, DIE HEM VAN DE LEIDSE ACADEMIA**, alwaer in die tijd de ware Philosophie nog onder ’t kruys geleerd wierd, **DIKWILS OP REINSBURG KWAMEN BESOEKEN**, een stuk van de Physica op een Geometrike order in geschrifte te stellen, en te doen drukken, gelijk dat boek nog in de wereld is en by veele maar al te wel bekend.

Jonathan Israel’s conclusie kan ik van harte onderschrijven:

This testimony by someone who himself was a student at Leiden in the years 1665-7, asserts something only minimally mentioned elsewhere, namely that *students from the university gravitated to Spinoza whilst he lived in Rijnsburg*, ‘often’ coming to consult with him and take lessons in geometry as well as Cartesianism and that it was in this connection that Spinoza wrote his *Principia Philosophiae Cartesianae* of 1663 [...] It is not impossible that Bontekoe was himself among those students”.

De mededeling van Bontekoe, door nijver speurwerk van Israel uit oude pamfletten opgediept, is een belangrijke aanvulling op Spinoza’s biografie, die er tot nu toe vanuit ging dat Spinoza van Amsterdam naar Rijnsburg verhuisd was om de rust van het land te genieten en geen last meer te hebben van het gestook van rabbi’s en predikanten. Neen, het was de wetenschapsbeoefening die hem trok naar de Leidse regio. Daar kon hij mensen ontmoeten die dezelfde wetenschappelijke interesse waren toegedaan. En het waren niet alleen geleerde en befaamde anatomisten die hem bezochten, ook reguliere studenten wisten hem te vinden. In feite functioneerde Spinoza als buitenuniversitaire privaattoespreker in het vak natuurkunde, waarin de aangestelde professoren aan beperkingen waren gebonden. En het was heus niet alleen Descartes’ eigen fysica, die Spinoza onderwees aan ene Casuarius, het was Spinoza’s hervormde Cartesianisme dat onderwezen werd aan toestromende

¹⁶ Zie over hem “Petrus van Balen over de sanering van ons denken”, hoofdstuk 10 en “Abraham Cuffeler over de relativiteit der inertie”, hoofdstuk 8 in mijn *Mannen rond Spinoza* (Hilversum 1997) 187-205.

¹⁷ Zie de desbetreffende documenten in Wim Klever, “La clé d’un nom: Petrus van Gent à partir d’une correspondance” in *Cahiers Spinoza* 6 (Editions Réplique, Paris 1991) 168-202 en Idem, *The Sphinx. Spinoza reconsidered in three essays* (Vrijstad 2000), speciaal hoofdstuk I/4 « Descartes’ hallucination according to Overkamp” (76-83)

¹⁸ Zou deze uitspraak niet kunnen inhouden dat Spinoza in Leiden zoals of met Hudde ook college heeft gelopen bij professor Frans van Schooten, wiens uitgave van Descartes’ *Geometria* (1649) hij ook bezat? In de tweede druk daarvan (1659/1661) was werk van Hudde opgenomen. Spinoza bezat ook Van Schooten, *Principia matheseos universalis* (1651) en Idem, *Exercitationum Mathematicarum Liber primus* (1657). Deze hypothese zou ook een goede verklaring zijn van het ontstaan van Spinoza’s vriendschap met Hudde.

studenten.¹⁹ De aantrekkingskracht van Spinoza was kennelijk zo groot dat het voor de reguliere professoren gênant begon te worden. Vooral Johannes De Raey stoorde zich erg aan zijn groeiende faam, wat voor hem zelfs de reden werd om zijn Leidse zetel in te ruilen voor een Amsterdamse.²⁰ En misschien vond de Leidse Akademie het ook helemaal niet leuk, dat het verbod op onderwijs in (radicaal) Cartesianisme aldus omzeild werd en heeft zij mogelijkwjs enige druk op hem uitgeoefend om zich te verwijderen. Wij weten daar niets van, maar het is verleidelijk om te vermoeden dat hier een tweede ‘excommunicatie’ achter zit.

In ieder geval is Spinoza verder getrokken, eerst naar Voorburg, later naar Den Haag. In Voorburg heeft hij wederzijds vruchtbare contacten gehad met Christiaan Huygens, die er het buitenhuis van zijn vader Constantijn gebruikte als zijn wetenschappelijk laboratorium.²¹ Daar begon hij in 1665, daartoe genoodzaakt door de ernstige verdachtmakingen inhoudende dat hij een ‘gevaarlijk element voor de republiek was’, zichzelf, zijn levenswijze en zijn bestaansrecht als Hollandse burger te rechtvaardigen in een soort apologie tegen de onterecht aantijgingen, de *Tractatus theologico-politicus*.²² En waarom moest hij dan nog een keer verkassen? De TTP miste volledig zijn doel. De buitenwereld, vooral de predikanten, keerde zich vanwege dit monsterlijke geschrift alleen maar heftiger tegen hem. Kon hij misschien toch maar beter bescherming zoeken in het centrum van de politieke macht? Of was het daarentegen een bewuste keus om meer invloed te krijgen op politiek of publiek. Dit is wat onze Bontekoe daarover in 1680 zegt in zijn *Brief aan Johan Frederik Swetzer*:

En van die tijd af heeft hij sijn werk gemaakt, om in 't heymelijk sijn kwaad saad te sayen; weshalven hij van Reinsburg na Voorburg, en eyndelijk van daar in 's Gravenhage met ter woon trok, mogelijk meinende dat hy daar voor SIJN DUYVELSE POLITICA, en andere Atheistice concepten, by de losse jeugd en andere wereldd-kinderen, dikwils seer tot sulk een kwaad geneigd, ruymmer ingang sou vinden gelijk hem dat gelukt is, en men heeft er nog van sijn creaturen op desen dag in deze plaats.

Israel trekt de mijns inziens juiste conclusie dat Spinoza's ‘move’ naar Den Haag ‘deliberately subversive’ was. Dat lijkt mij juist. Ik betwijfel evenwel of die bewust subversieve beweging thans gericht was op de ‘philosophical world’ of op “establishing entire clandestine intellectual networks”. Dat was zeker wel het gevolg, niet zozeer het oogmerk. De conversie van de filosofie had hij reeds lang tevoren bewerkt in substantiële brieven, in de *Korte Verhandeling*, in de PPC/CM., in vele persoonlijke contacten. Nu ging het veel meer om verandering van de heersende politiek. Hij had ingezien dat zijn eigen veiligheid stond of viel met een herstructurering van het politieke bestel en dat deze hoogst dringend was omdat het corrupte regentenbestel onder druk van Orangisten, Calvinisten en buitenlandse machten op instorten stond. De filosoof Spinoza was niet slechts politiek bewust, hij begon

¹⁹ Meyer's samen met Spinoza bekooktoofrde verklaring van de toedracht betreffende het ontstaan van de PPC/CM was een sterk staaltje van publieksmisleiding, of liever: overheidsmisleiding.

²⁰ Zie Wim Klever, “Spinoza's Fame in 1667” in *Studia Spinozana* 5 (1989) 359-363.

²¹ Zie over deze periode mijn artikelen “Insignis opticus. Spinoza in de geschiedenis van de optica” in *De Zeventiende Eeuw* 6 (1990) 47-63 en “Spinoza en Huygens. Een geschakeerde relatie tussen twee fysici”, in *GEWINA* 20 (1997) 14-31.

²² Een tweede apologie, nadat hij er (volgens Colerus, Bayle en Salomon van Til) eerder een schreef om zijn vertrek uit de Joodse geloofsgemeenschap te verantwoorden: *Apologia para justificarse de su abdicacion de la sinagoga*.

geleidelijk aan uit bittere noodzaak politiek activistisch te worden zoals zijn hoogvereerde leermeester al sinds 1662 was. 1670: stormen van verontwaardiging over de verschijning van de TTP, toename van de gevaarlijk dreigende macht der predikanten, veroordelingen door een serie synodes. 1672: rampjaar, poster *ULTIMI BARBARORUM*. 1674: verbod door het Hof van Holland van de TTP (Placaet) en terechtstelling van meester Van den Enden in Parijs. Nee, als rechtgeaard burger kun je niet bij de pakken neerzitten, je moet er wat aan doen. Aantonen wat de beste vorm is voor welke politieke organisatie dan ook, dat diende te gebeuren. Hij begint aan die verschrikkelijk realistische en half-macchiaveellistische *Tractatus politicus* die hij niet zal kunnen voltooien. De Haagse Spinoza is meer dan politiek gemotiveerd, hij is een politieke revolutionair, die zichzelf in die jaren ziet en tekent als een andere Masanjello.

Maar de Haagse Spinoza valt buiten het bestek van dit artikeltje; dat stellen we uit tot een andere keer, wanneer de bedoeling of betekenis van de TTP en TP aan de orde gaat komen. Want ook daaromtrent vallen nog veel misverstanden op te ruimen.

Colofon

Dit artikel is door Wim Klever geschreven n.a.v. een gesprek dat Stan Verdult op 24 maart 2009 met hem had en waarin het onder meer ging over de periode waarin Spinoza veel betrekkingen met Leidse docenten en studenten gehad moet hebben én natuurkundige proeven moet hebben gedaan.

Dit zette Wim ertoe aan om "De Leidse Spinoza" eens goed in een artikel voor het voetlicht te brengen.

Het werd op 27 maart 2009 op internet gepubliceerd

Een met informatie over 'homunculus' Florentius Schuyl (in voetnoot 10) uitgebreide versie werd op 4 februari 2010 op internet gepubliceerd met de url

http://www.benedictusdespinoza.nl/lit/Klever_De_Leidse_Spinoza.pdf